

**Історія створення та розвитку
кафедри мікробіології,
вірусології та імунології
Національного медичного університету
імені О. О. Богомольця**

До 100-річного ювілею

НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ О. О. БОГОМОЛЬЦЯ

В. В. МЕЛЬНИК, В. П. ШИРОБОКОВ

**ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ТА РОЗВИТКУ
КАФЕДРИ МІКРОБІОЛОГІЇ, ВІРУСОЛОГІЇ
ТА ІМУНОЛОГІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО
МЕДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ О. О. БОГОМОЛЬЦЯ**

До 100-річчя створення кафедри

Вінниця
Нова Книга
2019

УДК 616.2:579.000.93:378.661
М47

Мельник В. В.

М47 Історія створення та розвитку кафедри мікробіології, вірусології та імунології Національного медичного університету імені О.О.Богомольця. До 100-річчя створення кафедри : монографія / Мельник В. В., Ширококов В. П. – Вінниця : Нова Книга, 2019. – 248 с.

ISBN 978-966-382-787-2

У монографії представлено основні етапи створення та розвитку кафедри мікробіології, вірусології та імунології Національного медичного університету імені О.О.Богомольця на підставі вивчення архівних даних. Представлена інформація щодо науково-дослідної, навчально-методичної роботи кафедри, наведено дані про науково-педагогічний склад кафедри за 100-річний період з моменту створення і до сьогодення.

Книга адресована викладачам, студентам і широкій читацькій аудиторії, що цікавиться історією становлення мікробіологічних наукових шкіл.

УДК 616.2:579.000.93:378.661

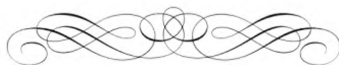
ISBN 978-966-382-787-2

© Мельник В.В., Ширококов В. П., 2019
© Нова Книга, 2019

ЗМІСТ

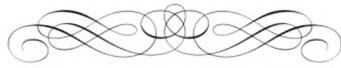
Перелік умовних скорочень	4
Вступ	5
РОЗДІЛ 1. Розвиток медичної мікробіологічної науки та практики в Україні у другій половині XIX – першій половині XX століття	6
РОЗДІЛ 2. Становлення та розвиток київських мікробіологічних шкіл медичного спрямування у другій половині XIX – першій половині XX століття	15
РОЗДІЛ 3. Історія створення кафедри мікробіології Київського медичного інституту	45
РОЗДІЛ 4. Становлення та розвиток кафедри мікробіології Київського медичного інституту у 1920–1950 роки	69
РОЗДІЛ 5. Наслідки репресій 20–30-х років для діяльності кафедри мікробіології Київського медичного інституту	121
РОЗДІЛ 6. Розвиток кафедри мікробіології у проміжку з другої половини XX століття до наших днів	135
РОЗДІЛ 7. Наукова робота кафедри мікробіології, вірусології та імунології	155
Додатки	182
Список використаних джерел та літератури	221
Література	235

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВІНО	– Вищий інститут народної освіти
ВМНЗ	– Вищий медичний навчальний заклад
ВНЗ	– Вищий навчальний заклад
ВУАН	– Всеукраїнська академія наук
ДМІ	– Державний медичний інститут
ДПУ	– Державне політичне управління
ІОЗ	– Інститут охорони здоров'я
КВГ	– Київський військовий госпіталь
КВЖК	– Київські вищі жіночі курси
КБІ	– Київський бактеріологічний інститут
КСБІ	– Київський санітарно-бактеріологічний інститут
КДМА	– Київська державна медична академія
КДУУ	– Київський державний український університет
КМІ	– Київський медичний інститут
КСІ	– Київський стоматологічний інститут
КСБІ	– Київський санітарно-бактеріологічний інститут
Медфак	– Медичний факультет
НМУ	– Національний медичний університет імені О. О. Богомольця
н.р.	– навчальний рік
Наркомздоров'я	– Народний комісаріат охорони здоров'я
Наркомос	– Народний комісаріат освіти
одонфак	– одонтологічний факультет
охмадит	– факультет охорони материнства та дитинства
Раднарком	– Рада народних комісарів
РКВНЗ	– Рада Комісарів вищих навчальних закладів
СВУ	– Спілка визволення України
УАН	– Українська академія наук
УНТ	– Українське наукове товариство
УНЦ	– Український національний центр
УВШ	– Управління вищої школи
Укрголовпрофос	– Український Головний комітет професійної і спеціально-наукової освіти
УНДІЕМ	– Український науково-дослідний інститут мікробіології та епідеміології
УНР	– Українська народна республіка

ВСТУП

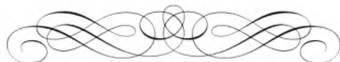

Початок минулого століття означився для України не лише змінами суспільного ладу, але й реформами у галузі охорони здоров'я та системи освіти, що були розпочаті українським урядом УНР та продовжені радянським урядом у 20–30-ті роки ХХ століття. На початку ХХ століття також відбулось виокремлення медичної мікробіології як медичної науки та практики, що вимагало включення у навчальні плани ВНЗ нової дисципліни – бактеріології (мікробіології). Тісний зв'язок мікробіології з гігієнічними дисциплінами, зумовлений історичними умовами виникнення, профілактичною спрямованістю діяльності відповідних фахівців, результувався створенням широкої мережі наукових і практичних установ. Поєднання основних досягнень гігієнічних дисциплін і медичної мікробіології дозволило у першій половині ХХ століття досягти значного зниження рівня захворюваності на інфекційні хвороби в Україні. Тому вивчення набутого досвіду організації мікробіологічної науки і практики на прикладі створення профільних кафедр вищої медичної школи на сьогодні є важливим і актуальним. Першою в Україні серед мікробіологічних кафедр була заснована кафедра мікробіології КМІ. Роботи, присвячені історії створення кафедри, є нечисленними і дають досить обмежену інформацію про її діяльність [229, 230, 231, 265]. Написані у радянський час роботи С. С. Дяченка дають дуже загальну характеристику розвитку кафедри, особливо від моменту її створення до середини ХХ століття [267,268]. Його роботи, присвячені діяльності М.П.Нещадименка, переважно торкаються наукової діяльності вченого і практично не містять біографічних даних [269,270]. Цю лаконічність пояснюють сучасні роботи Я. Ганіткевича, що висвітлюють окремі сторінки життя вченого та визначають його як відомого українського мікробіолога, але і вказують на факт репресій щодо Марка Петровича [250,252]. Період життя кафедри під час Великої Вітчизняної війни практично не знайшов відображення у літературі [251,265]. Відсутній системний аналіз діяльності кафедри та визначення її ролі у розвитку медичної мікробіології. Аналізи архівних матеріалів стосовно створення кафедри мікробіології, проведені Ширококовим В.П. та Якименком А.І., порушили питання про причини появи двох лектур на кафедрі і дали підстави переглянути дату та обставини створення кафедри [335].

Окреслене коло питань щодо вивчення досвіду створення та становлення кафедри мікробіології КМІ, визначення її наукових та педагогічних здобутків у період до сьогодення, визначення її інтеграційної ролі у розвитку медичної мікробіології в Україні мало висвітлено у літературі й потребує подальшого аналізу.

РОЗДІЛ 1

Розвиток медичної мікробіологічної науки та практики в Україні у другій половині XIX – першій половині XX століття

Виникнення медичних мікробіологічних шкіл нерозривно пов'язане з історією мікробіологічної науки в Україні. З переходом на науковий рівень мікробіологія набула найактивнішого розвитку у другій половині XIX століття, її становлення відбувалось в інститутах Парижа, Берліна та університетах Російської імперії (Московському, Тартуському, Санкт-Петербурзькому, Харківському, Київському та Одеському). На той час розвиток мікробіології мав передусім практичне спрямування, а саме: застосування досягнень молодшої науки для боротьби з інфекційними захворюваннями (дифтерія, черевний тиф, холера, чума та інші), епідемії яких лютували і винищували населення. Бактеріологічні кабінети при кафедрах не могли забезпечити всіх потреб, тому основним завданням мікробіолога вбачали відкриття пастерівських станцій для проведення щеплень проти сказу та бактеріологічних інститутів, які мали ширше наукове і практичне спрямування (виготовлення вакцин, сироваток, проведення наукових досліджень). У другій половині XIX століття на теренах України утворилось три мікробіологічні центри, що мали тісний зв'язок з Університетами – Новоросійським, Харківським і Київським. Перша на теренах України (і друга у світі) бактеріологічна (Пастерівська) станція була створена в Одесі у 1886 р. У 1887 р. у Харкові було відкрито Пастерівську станцію і Бактеріологічний інститут. У Києві Товариством для боротьби з заразними хворобами у 1896 р. було створено Пастерівську станцію та Бактеріологічний інститут. Паралельно з цим відбувалось впровадження бактеріології у курс різних дисциплін, які викладались на природничому відділенні фізико-математичного факультету та медичного факультету університетів. Наступним кроком було визнання бактеріології (мікробіології) як окремої дисципліни, що потребувало створення відповідної кафедри. Створення перших окремих кафедр бактеріології на медичних факультетах університетів в Україні співпало в часі з реформами в освітянській галузі, започаткованими Українським урядом у межах Української народної республіки і продовжени-

ми вже Радянським урядом з часу утворення Радянської України. У 1920 р. на базі медичних факультетів Університету Св. Володимира і Київського державного українського університету та Жіночого медичного інституту у Києві було створено Інститут охорони здоров'я (ІОЗ), який згодом було перейменовано на Київський медичний інститут (КМІ). Вже до складу кафедр даного інституту увійшла кафедра бактеріології (мікробіології), спадкоємицею якої на сьогодні є кафедра мікробіології, вірусології та імунології Національного медичного університету імені О. О. Богомольця.

Вже на перших етапах формування київських мікробіологічних шкіл історія їх розвитку стала темою наукових досліджень. Тому літературні джерела, що характеризують основні етапи їх створення та розвитку, напрямки діяльності тощо, починають з'являтися вже наприкінці XIX століття. Перші літературні джерела, з яких можна отримати відомості щодо історії створення та розвитку кафедри мікробіології КМІ, з'являються у 20-х роках XX століття, що обумовлено часом її створення. Тому найзручнішим, на наш погляд, було групування літератури за певними хронологічними періодами. До першої групи ми включили літературу, видану в період з 60-х рр. XIX ст. до 20-х рр. XX ст., куди увійшла література, написана за часів існування Російської імперії та у період національно-визвольних змагань в Україні у 1917–1920 рр. [235, 246, 247, 248, 274, 275, 277, 337, 338]. Дана група літературних джерел дає змогу простежити формування наукової мікробіологічної думки і визначити передумови виникнення окремого предмету – бактеріології – в стінах Університету Св. Володимира. До другої групи було віднесено літературу радянського періоду (20–80-ті роки XX ст.) [278, 268, 270, 278, 279, 308, 266, 269, 270, 287, 288, 263, 249, 323, 318, 232, 286, 327, 276]. Третя група охоплює наукову і навчально-методичну літературу пострадянського періоду [231, 280, 271, 265, 335, 299, 66, 265, 252, 301, 251, 300, 325, 333, 264, 238, 239, 241, 242, 243, 250, 273, 324, 290, 236, 340, 341, 342]. Друга і третя групи літературних джерел містять інформацію про розвиток мікробіологічної наукової думки в Університеті Св. Володимира і одночасно висвітлюють створення та розвиток кафедри мікробіології КМІ. Однак у літературі радянського періоду у більшості публікацій означені питання висвітлені однобоко, перебільшується роль Радянського уряду та російських науковців і практично не аналізується діяльність українських науковців у формуванні та розвитку мікробіологічної науки в Україні. У даній групі джерел відсутня інформація щодо політичних репресій проти науковців-бактеріологів на теренах України, а імена репресованих осіб практично не згадуються. Третя група джерел значною мірою позбавлена згаданих недоліків, оскільки спрощення доступу науковців до засекречених раніше літературних джерел і архівних даних дало можливість представити у літературі пострадянського періоду більш об'єктивну картину розвитку науки на Україні. До четвертої групи увійшла літера-

тура представників української діаспори 20–90-х рр. ХХ ст. [322]. Таке групування дало змогу врахувати в історіографічному аналізі літератури вплив суспільно-політичного ладу на відображення історичних подій, що є необхідним для критичної оцінки даної інформації.

У межах кожної групи використаних джерел нами було виділено наступні підгрупи: ґрунтовні праці з історії Університету Св. Володимира, КМІ, Національного медичного університету імені О. О. Богомольця, Національного університету імені Т. Шевченка, інших медичних та освітніх закладів м. Києва; біографії вчених-мікробіологів; література, присвячена розвитку мікробіологічних шкіл в Україні; наукові праці київських мікробіологів. У літературі другої і третьої груп окремо слід було виділити праці з історії розвитку мікробіології Національного медичного університету імені О. О. Богомольця.

Література, видана у період з 60-х рр. ХІХ ст. до 20-х років ХХ століття, дає певний обсяг інформації про перших київських мікробіологів, а також про створення та розвиток київської школи мікробіологів, що відбувалося на базі медичного факультету та природничого відділення фізико-математичного факультету Університету Св. Володимира та Київського бактеріологічного інституту. Загальну інформацію про діяльність Університету Св. Володимира та функціонування медичного факультету зокрема можна знайти у ряді історіографічних досліджень, які здійснили відомі вчені Київського університету В. С. Іконніков, М. Ф. Володимирський-Буданов, В. Я. Шульгін у 80-х роках ХІХ ст. [235, 246, 247, 248, 274, 275, 277, 337, 338]. Більшість праць становлять ювілейні видання, датовані 1884 р. та присвячені 50-річній діяльності Університету. З огляду на те, що мікробіологічні школи лише почали зароджуватись у даний часовий проміжок, наведена література має обмежену цінність, але містить певну інформацію про викладацький склад медичного факультету та його наукову діяльність. Після 80–90 років ХІХ ст. традиція історіографічного аналізу розвитку науки в українських університетах була втрачена, і в період з 1884 по 1935 р. не було написано жодної спеціальної праці з історії розвитку Київського університету та університетської науки. Реформування системи освіти у Радянській Україні спричинило виокремлення Київського медичного інституту (нині Національний медичний університет імені О. О. Богомольця) та Київського університету (Національний університет імені Т. Шевченка). Тому в літературі радянського і пострадянського періоду нариси історії розвитку цих закладів слід розглядати окремо, зважаючи на їх неоднакову цінність.

До 100-річного ювілею Київського університету були підготовлені та видані праці – за кордоном “100-летие Киевского университета Св. Владимира” (Белград, 1935) і в Радянській Україні “Розвиток науки в Київському університеті за 100 років” (К., 1935) [323, 329]. Вони містять інформацію про розвиток природничого відділення фізико-математичного факультету та медичного факультету Університету в дореволюційний період. Подібну інфор-

мацію, дещо відкориговану та доповнену, містять подальші ювілейні видання. Наступною ґрунтовною працею з історії Київського університету та розвитку в ньому різних наук була “Історія Київського університету 1834–1959 рр.” під редакцією професора О. З. Жмудського. Це видання, присвячене 125-й річниці створення університету, і стало найбільш суттєвим і найбільш доступним широкому загалу [276].

У літературі пострадянського періоду слід окремо відзначити тритомник “Alma mater” (2000), у якому розміщено документи, що стосуються діяльності Університету Св. Володимира у 1917–1920 рр. [340,341,342]. Поміж інших, значний інтерес становлять пояснювальна записка, законопроект і постанова про заснування при медичних факультетах університетів України кафедр бактеріології, які опубліковані вперше. Слід зауважити, що метою даного видання було висвітлення (оприлюднення) значного масиву документів, а не їх тлумачення. Отже, існує необхідність з’ясувати обставини, за яких було прийнято дану постанову, та визначити її значення для створення кафедри мікробіології КМІ.

Інформацію про становлення медичного факультету, та, зокрема, про створення і розвиток кафедри мікробіології, містять ювілейні видання, присвячені 100-річчю, 125-річчю, 150-річчю та 160-річчю КМІ [231,229,230]. Розвитку гігієнічного напрямку в Університеті Св. Володимира та створенню і розвитку санітарно-гігієнічного факультету КМІ присвячено дисертаційну роботу А. М. Гринзовського [256]. У ній побіжно згадується М. П. Нецадименко як організатор і перший завідувач кафедр мікробіології та епідеміології; йдеться про репресії, які були застосовані щодо нього та багатьох інших учених – викладачів КМІ на початку 30-х років ХХ століття. Однак детального висвітлення згадані факти не отримали.

Перші наукові праці, присвячені становленню вітчизняної мікробіології, та, зокрема, київських мікробіологічних шкіл, були написані вже на початку ХХ століття. Загальні шляхи розвитку мікробіології в Росії наприкінці ХІХ – початку ХХ століття та пріоритетні напрямки наукових досліджень висвітлені у доповіді В. Л. Омелянського на Всесоюзному з’їзді бактеріологів у 1925 р. [306]. Наукові праці Б. І. Клейна, який працював у КСБІ в першій половині ХХ століття і знав більшість київських бактеріологів, дають чудове уявлення про формування київських мікробіологічних шкіл у другій половині ХІХ століття [278, 279]. Вперше питанням історії створення та розвитку кафедри мікробіології КМІ почав займатися учень М. П. Нецадименка С. С. Дяченко. Загалом питанням історії розвитку мікробіологічної науки присвячено близько третини його робіт. Це роботи, присвячені Д. К. Заболотному, Д. Самойловичу, М. П. Нецадименку, В. К. Високовичу, В. Г. Дроботьку, Л. Пастеру, В. О. Барікіну, О. А. Кронтовському, І. І. Мечнікову та іншим; роботи з історії розвитку медичної мікробіології в Україні; присвячені історії заснування у Києві Спілки

для боротьби з заразними захворюваннями; історії вивчення різних збудників інфекційних захворювань [266, 269]. До робіт С. С. Дяченка, присвячених історії кафедри мікробіології КМІ, належить розділ у книзі “125 лет Киевского медицинского института” (1966) [267] та стаття до 50-річного ювілею кафедри [268].

Короткий нарис з історії КСБІ вміщений у збірнику праць його співробітників (1937). З огляду на те, що від часу його створення у 1895 р. і на початку ХХ століття більшість київських мікробіологів (медичного спрямування) працювала у стінах даного наукового закладу, цей нарис становить значний інтерес [263].

До фахових праць з історії мікробіології належить низка дисертаційних робіт, як кандидатських, так і докторських, створених у другій половині ХХ століття. Розвиток медичної мікробіології у Києві в кінці ХІХ – на початку ХХ століття досліджував Т. Г. Ліхтенштейн [286]. Дослідженням діяльності природничо-наукових товариств Півдня України, в яких чимале місце займали розробки з мікробіології, присвячена дисертаційна робота В. С. Савчук [326].

Вагомим вкладом у вивчення історії української медицини стала п'яти-томна праця М. П. Бойчака “История Киевского военного госпиталя”, де розглянуто на великому архівному та літературному матеріалі й проаналізовано питання становлення і розвитку співробітництва між медичним факультетом Університету Св. Володимира, а згодом КМІ, і Київським військовим госпіталем (КВГ), наведено біографічні відомості про професорів і викладачів, що перебували на військово-медичній службі [238, 239, 241, 242, 243]. Зокрема, наведено докладні біографії Ф. Г. Яновського, Г. М. Мінха, В. К. Високовича, О. Д. Павловського, М. П. Нещадименка [238, с. 176–178, 293–383]; згадується роль Київського бактеріологічного інституту (КБІ), зокрема, В. К. Високовича та М. П. Нещадименка, у ліквідації епідемії холери в Києві у 1907 р. [239, с. 115–118]. Докладно розглянуто створення та становлення бактеріологічної лабораторії КВГ, яку в 1909–1912 рр. очолював М. П. Нещадименко. Однак у роботі існують деякі неточності й суперечності. Наприклад, автор вказує, що “профессор В. Н. Константинович... являлся профессором кафедры бактериологии Университета Св. Владимира” [241, с. 75], хоча на кафедрі бактеріології В. Н. Константинович ніколи не працював [265].

Історії розвитку мікробіологічної науки в Україні присвячена ґрунтовна монографія С. П. Рудої “Нариси з історії мікробіології в Україні (кінець ХІХ – початок ХХ ст.)” (2000) та докторська дисертація [324, 325]. У дослідженні міститься фактичний матеріал, присвячений різним аспектам розвитку мікробіології в Україні, у тому числі й у Києві. У своїй монографії С. П. Руда докладно розглянула становлення та розвиток київських мікробіологічних шкіл, заснованих на базі медичного факультету та природничого відділення фізико-математичного факультету Університету Св. Володимира. Більшою

мірою у монографії відображена наукова діяльність Ф.Г. Яновського, В.К. Високовича, О.Д. Павловського, В.В. Підвисоцького, Г.М. Мінха та інших; що ж до впровадження бактеріології у курс дисциплін на згаданих факультетах Університету Св. Володимира, С.П. Руда навела перелік викладачів, які розпочали викладати бактеріологію в університетах Російської імперії. Достойним продовженням даного дослідження стала дисертаційна робота В.О. Кузнецова, присвячена ґрунтовному дослідженню становлення і функціонування наукових мікробіологічних шкіл у Новоросійському (Одеському) університеті в другій половині XIX – на початку XX століття, в якій автор робить висновок: “Масштабність наукових досліджень, здійснених на базі Одеської бактеріологічної станції, дозволила нам стверджувати, що вона стала першим і єдиним осередком наукової думки в галузі мікробіологічної науки на Півдні України у другій половині XIX – першій половині XX століть” [287].

Історіографія мікробіологічної науки досить багата біографіями відомих учених-мікробіологів, створених її рідними, друзями та колегами, або ж біографіями наступних часів, що надає можливість для проведення їх зіставлення з метою визначення їх історичної достовірності. Одним із перших літературних джерел, у якому міститься певна інформація про перших київських учених, що займалися дослідженнями з бактеріології, є “Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св.Владимира” (1834–1884) та “Историко-статистические записки об ученых и учебно-вспомогательных учреждениях Императорского Университета Св.Владимира”, які вийшли під редакцією професора університету В.С. Іконнікова у 1884 р. [235, 275]. В обох працях зібрано життєпис учених, які працювали в різних галузях університетської науки за перші 50 років існування Університету. Сучасним виданням аналогічного формату, в якому вміщено основні біографічні дані професорів медичного факультету Університету Св. Володимира та КМІ, є “Біографічний словник...”, складений та впорядкований В.Ф. Москаленком, І.М. Поляковою (2006) [300]. Інформацію про наукову і практичну діяльність близько 200 українських лікарів і учених-медиків подано у книзі О.А. Грандо “Визначні імена в історії української медицини” [254]. У розділі “Мікробіологія. Епідеміологія. Інфекційні хвороби” бачимо імена багатьох учених, які зробили внесок у розвиток мікробіології: Г.М. Мінх, В.К. Високович, В.В. Підвисоцький, М.П. Нещадименко та інші. У середині XX століття було створено ґрунтовні біографії перших вітчизняних учених-мікробіологів – Г.М. Мінха [216], В.К. Високовича [318], Ф.Г. Яновського [285]. Їх автори – вчені та історики науки – зібрили багато фактів і виклали їх на належному науковому рівні. Але з часом виявилось чимало нових даних, змінилися деякі підходи до їх інтерпретації. З позицій сучасного стану науки, на основі оновлених підходів до написання історико-наукових монографій створена ґрунтовна праця Г.Ю. Аронова про Ф.Г. Яновського [232].

Дослідженням сторінок біографії та наукової спадщини хірурга та бактеріолога О. Д. Павловського присвячено статті Т. Г. Ліхтенштейна [287] та М. Б. Мірського [299], окремий розділ “Біографічних сторінок із сімейного літопису одного роду” Б. Філіпченка [333], короткі біографічні відомості про О. Д. Павловського містять довідкові видання [299, 325, 300, 308]. У розділах докторської дисертації С. В. Рудої та окремих статтях зібрано й підсумовано інформацію про О. Д. Павловського як засновника наукової бактеріологічної школи [325, 225]. Окремі цікаві дані про діяльність О. Д. Павловського як хірурга і бактеріолога під час війни у Маньчжурії та Першої світової війни можна знайти в п’ятитомнику М. П. Бойчака [238, 242]. Водночас впадають у вічі деякі суперечності: у різних джерелах наводяться дві різні дати смерті вченого – 1944 рік [299, 287] і 1946 рік [333, 325, 324]. Питання викладання О. Д. Павловським курсу бактеріології на медичному факультеті Університету Св. Володимира зазначаються лише побіжно, що не дозволяє судити про його роль у впровадженні бактеріології до курсу медичних дисциплін та у заснуванні окремої кафедри.

Окремі деталі життя та діяльності перших мікробіологів впливають зі спогадів їхніх учнів та послідовників. Перші праці, присвячені М. П. Нещадименку, написані його учнем С. С. Дяченком у 1962 та 1963 рр. [269, 270]. У них наведено короткі біографічні дані про вченого, його характеристику як людини і як науковця, зроблено оцінку його наукової спадщини. У статтях С. С. Дяченко вказує, що М. П. Нещадименко був організатором кафедр мікробіології та епідеміології у КМІ, але не розглядає обставин, за яких це відбувалось. Така лаконічність щодо біографії вченого пояснюється тим, що у 1931 р. разом з іншими українськими вченими М. П. Нещадименко зазнав репресій. Цей факт уперше знайшов відображення лише у виданій у Львові у 2002 р. чудовій книзі Я. Ганіткевича “Українські лікарі-вчені першої половини століття та їхні наукові школи” [252]. Саме Я. Ганіткевич уперше згадував про М. П. Нещадименка як керівника кафедри загальної патології і бактеріології медичного факультету Українського державного університету та навів про нього найповніші на даний час біографічні дані, докладно розглянув його наукову, педагогічну і суспільну діяльність. Стислі відомості про М. П. Нещадименка містить інша книга того ж автора “Історія української медицини в датах та іменах” [250]. У статті Я. Ганіткевича, присвяченій роботі КМІ у Києві під час окупації, М. П. Нещадименко згадується як завідувач кафедри мікробіології КМІ в окупації [251]. Діяльність М. П. Нещадименка як військового лікаря, а згодом завідувача бактеріологічною лабораторією та інфекційним відділенням Київського військового госпіталю (КВГ), також розглянута М. П. Бойчаком [238, 242]. Статті, вміщені в енциклопедіях та довідниках, теж мають певне значення: незважаючи на їх малий обсяг і уніфікований стиль, вони стають у нагоді, коли треба остаточно визначитися у спірному питанні, виступаючи як остання, найбільш вірогідна інстанція [329, 324, 318].

Значний обсяг матеріалу про розвиток медичної науки та освіти в Україні у першій половині ХХ століття містить ряд праць В. Л. Плюща, написаних в еміграції. На жаль, більшість їх і досі недоступна українському читачеві й відома переважно з праць Я. Ганіткевича. Серед найвагоміших, у яких подано опис становлення та розвитку української медичної науки у Радянській Україні та роль і місце українських науковців-медиків, зокрема, М. П. Нещадименка, слід вказати праці “Матеріали до історії української медицини” та “Нариси з історії української медичної науки та освіти”, видані у Мюнхені [289, 303]. Короткі відомості про М. П. Нещадименка подано у праці П. Пундія “Українські лікарі” [322], яку було віднесено до четвертої групи літературних джерел (література представників української діаспори 20–90-х рр. ХХ ст.).

Цінними джерелами інформації були наукові роботи київських лікарів у галузі мікробіології, лідерів київських мікробіологічних шкіл, співробітників КСБІ та співробітників кафедри мікробіології КМІ. Одним із перших періодичних видань, у якому друкувались роботи з мікробіології, були “Университетские известия” – перше систематичне видання Університету Св. Володимира, що виходили у 1861–1919 рр. Тут публікувався різножанровий та різноплановий матеріал: монографії, статті, дисертації, звіти про проведену роботу, промови з нагоди урочистих подій, інформація про різні моменти наукового життя тощо. Публікації наукових робіт у галузі мікробіології знаходимо у газетах та журналах “Русская медицина”, “Врач”, “Труды общества киевских врачей”, “Отчет совета Общества борьбы с заразными болезнями”, “Русский архив патологии, клинической медицины и бактериологии” та інших [327]. Науковий інтерес становлять праці О. Д. Павловського, В. В. Підвисоцького, В. К. Високовича, М. П. Нещадименка та інших [310, 315, 314, 304, 319, 332, 331, 311]. У радянський період наукові роботи співробітників кафедри друкувались у журналах “Врачебное дело”, “Профилактическая медицина”, “Українські медичні вісті”, “Общее дело”, “Журнал микробиологии, эпидемиологии и иммунобиологии”, “Борьба с туберкулезом”, “Медичний журнал”, “Мікробіологічний журнал”, “Радянська медицина”, “Праці Київського санітарно-бактеріологічного інституту” та ін. (див. Додаток 1) [334, 257]. Аналіз цієї групи літературних джерел дає можливість прослідкувати розвиток наукової думки у галузі мікробіології, визначити основні напрями розвитку мікробіології, започатковані різними мікробіологічними школами, встановити перемство наукових традицій та наукових напрямів у роботах учнів, які вийшли із цих шкіл. Наукові праці співробітників кафедри мікробіології дозволяють визначити їх внесок у розвиток вітчизняної мікробіології.

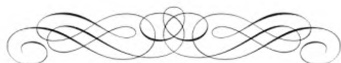
Етапним виданням, що підсумував розвиток мікробіологічної науки в Україні до сьогодення, став збірник “До історії розвитку мікробіології в Україні” під загальною редакцією В. П. Широбокова (2006) [265]. Цей збірник містить нарис з історії кафедри мікробіології, вірусології та імунології

Національного медичного університету імені О. О. Богомольця, у якому найбільш повно висвітлено історію кафедри з часу її заснування. Водночас, у нарисі приділено меншу увагу періоду з моменту створення кафедри до середини ХХ століття, не знайшли відображення обставини створення кафедри епідеміології, вказується, що М. П. Нещадименко завідував кафедрою мікробіології у 1919–1941 роках, але зовсім не згадується факт його ув'язнення та обставин, за яких спочатку В. О. Барикін, а згодом Г. М. Марьяшева були призначені завідувачами кафедри. Слабке висвітлення у “Нарисі...” знайшли обставини створення кафедри мікробіології КМІ, що змусило авторів на підставі архівних документів переглянути обставини створення кафедри і датувати її створення 1920 р., коли було створено Інститут охорони здоров'я [335].

Такі суттєві розходження трактування різними авторами розвитку та становлення кафедри мікробіології КМІ і обґрунтовують необхідність глибоких подальших досліджень задля об'єктивізації і відновлення історичної справедливості.

РОЗДІЛ 2

Становлення та розвиток київських мікробіологічних шкіл медичного спрямування у другій половині XIX – першій половині XX століття

Дослідження виникнення, становлення і розвитку наукових шкіл, аналіз діяльності наукових колективів та окремих науковців привертає увагу широкого кола науковців – істориків, психологів і соціологів. При дослідженні феномену наукової школи виділяють наступні підходи до трактування цієї дефініції та виділення її суттєвих ознак. Згідно з першим підходом, наукова школа розглядається як форма організації наукової діяльності і характеризується наявністю творчого наукового колективу на чолі з визначеним лідером (В. Гасілов, Н. Родний, М. Ярошевський та інші). Другий підхід надає першочергового значення започаткуванню нового наукового напрямку або течії, розробці нових принципів, підходів, теорій, законів тощо (П. Анохін, Б. Кедров, К. Ланге та ін.). Поєднання обох підходів дає можливість визначити наукову школу як неформальний творчий колектив фахівців, об'єднаних загальною програмою і стилем дослідницької роботи, які діють під керівництвом відомого дослідника у певній предметній галузі знань. Це професійна співдружність учених-одномумців, згуртованих навколо визнаного лідера наукових розробок і запропонованої ним оригінальної дослідницької програми, що має інноваційний та прогресивний для суспільства характер [253]. Ключову роль у виникненні наукової школи відіграє особистість лідера-дослідника, який, як вказує О. Гнізділова, “має високий науковий статус, здатний усвідомлювати соціальні потреби у розвитку освіти, генерувати ідеї, концептуально мислити, спрямовувати діяльність наукового співтовариства на розроблення проблем освітньої теорії і практики”.

На території України у складі Російської імперії у другій половині XIX століття існувало три університети – Харківський імператорський університет, Новоросійський імператорський університет та Київський імператорський університет Св. Володимира, на базі яких почали формуватись наукові мікробіологічні центри [325].